

Saulius AMBRAZAS

*Lietuvių kalbos institutas***BŪDVARDŽIŲ SU PRIESAGOMIS *-ingas (-a)*, *-inis (-ė)* IR *-iškas (-a)* ISTORINIAI RYŠIAI**

Dabartinėje bendrinėje lietuvių kalboje būdvardžiai su priesagomis *-ingas (-a)*, *-inis (-ė)* ir *-iškas (-a)* turi nemaža semantinių skirtumų. Tuo remdamasi Adelė Valcienė (DLKG) juos priskyrė skirtingoms darybos kategorijoms: priesagos *-ingas (-a)* vedinius – daugiausia vidinės ypatybės būdvardžiams, priesagos *-inis (-ė)* vedinius – išskiriamiesiems (rūšiniams) būdvardžiams, o priesagos *-iškas (-a)* vedinius – panašios bei būdingosios ypatybės būdvardžiams. Tačiau praeityje šių darybos tipų semantiniai ryšiai buvo žymiai artimesni.

Pranas Skardžius jau 1934 m. „Vaire“ (nr. 7, 267–278)¹ išspausdintame straipsnyje atkreipė dėmesį, kad būdvardžiai su *-ingas (-a)* dažnai žymi ne tik vidinę ypatybę, bet turi kur kas platesnę reikšmę. Ypač tai pasakytina apie senuosius raštus, kurie rodo praeityje buvus ypatingą priesagos *-ingas (-a)* darumą.

XVI–XVII a. priesagos *-ingas (-a)* būdvardžiai buvo plačiai daromi ne tik iš daiktavardžių, bet ir iš būdvardžių, pvz.: *buklingas* ‘gudrus, apskrus’ C I 936, 1207 (dar P; K); ‘nepaprastas’ PK 137₇₋₈ (plg. *buklūs/bùklas* ‘gabus, gudrus, klastingas’ LKŽ I² 1142), *daugsingas* ‘gausus’ VlnEE 104_{7,10} (plg. *daugsingai* Mž 577₇; VlnE 4x; C I 857; Q 246, *daugsus* WP 77), *doslingas* ‘dosnus’ SD¹ 43 (dar Bs, plg. *doslūs* ‘dosnus’ LKŽ II² 614), *dosningas* ‘dosnus’ ChNT (pabaigoje pridėtose pastabose 414 p.); MP 96; KIG 63; C I 708 (dar K. Donel; H, plg. *dosningai* Ch 5 Moz 15,10; Bt JokL 1,5; Mž II 388; K, *dosnūs* LKŽ II² 614), *duosningas* ‘dosnus’ BP I 352₂₀; II 326₉, 400₃; C II 49 (dar PG; R; K, plg. *duosningai* PG; K; A 1885,36, *duosnūs* LKŽ II² 876), *geidingas* ‘geidžiantis, geidulingas’ SP I 354₁₉₋₂₀ (dar N; LL 176, plg. *pageidingas* ‘t. p.’ SD¹ 138, *geidūs* ‘pageidaujamas, malonus’ N; K; ‘godus’ Š; M, *geidžiai* ‘noromis, mielai’ SE 3₂₄, 67₁₉), *gyvingas* ‘pilnas gyvybės’ SD³ 559 (dar KoG 15; [K]; S. Dauk; P. Vaič), *glaudingas* ‘meilus’ BB Sir 42,17; Lex 56 (dar [K]); ‘juokingas’ MT 26 (plg. *glaudūs* LKŽ III 399–400), *graudingas* ‘graudus’ C I 339 (dar K; I; J; (d.) Sdk; (d.) Glv; Čb, plg. *graudingai/graudingai* VlnEE 196₅; BP II 462₇; C I 669; S. Dauk; JD 1542; Vdš – LKŽ III 542), *linksmingas* ‘pilnas džiaugsmo’ C I

¹ P. Skardžius, Rinktiniai raštai, III, Vilnius, 1998, 100–111; žr. dar P. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, Vilnius, 1943, 106–120.

585, 714 (dar K; K I 467; II 39; Kel 1881,21; J; BsP I 52, plg. *linksminga* n. LC 1883, 3, *linksmingai* Lex 31; B; K II 39; I. Simon – LKŽ VII 542), *palinksmingas* ‘džiuginantis’ C II 599 (dar RB 2 Mak 6,31; N; Ns 1832,10; LC 1884,14, plg. *palinksmingai* R II 356; Ns 1859, 3, *paliñksmas* ‘linksmokas’ Ob – LKŽ IX 264), *mielingas* ‘mielas’ DP 624₃₇; Lex 58, *nuoširdingas* ‘nuoširdus’ MT 206_a; KN 13; Ch 2 Sam (įžanga); ChNT PvR 10,1 (plg. *nuoširdingai* KN 99), *prantingas* ‘gerai, greitai viską suprantantis’ SD¹ 81 (plg. *prantūs* LKŽ X 537), *prideringas* ‘prideramas, padorus’ DP 249₄₃; Lex 7 (dar B; K. Donel.; K II 14; ‘tinkamas, naudingas, reikalingas’ K; K II 382; TŽ I 326, plg. *prideringai* ‘prideramai’ K II 14; ‘tinkamai’ H; R, *priderūs* C I 122; Q 627; R II 357; [K]; J), *sunkinga* ‘nėščia’ Mž 57₁₉, 572₁₁ (plg. *sunkūs*), *suprantingas* ‘supratingas’ SD¹ 133; SP I 16₂₉ (dar G 113; BzF 179; KŽ; NdŽ, plg. *suprantingai* SD¹ 133, *suprantūs* LKŽ XIV 198), *šaukingas* ‘triukšmingas’ SD³ 136 (dar Sut; N; [K]; KŽ; NdŽ, plg. *šaukūs* SD³ 136; N; [K]; KŽ; NdŽ), *troškingas* ‘geidžiamas’ SE 80₂₄ (dar NT PvR 8,19; PG; Kos 59; N; K, plg. *troškingai* ‘geidžiamai’ SE 172₁₇, 219₁₀; KN 233)², *vaislingas* ‘vaisingas’ SD¹ 111 (dar J. Jabl(Ds), plg. *vaislūs* ‘t. p.’ SD¹ 111; J. Jabl(Kp)); ‘vislus’ Db – LKŽ XVII 945t.), *verkslingas* ‘linkęs greitai verkti’ C I 1067 (dar Krz 120; ‘sugebantis, mokantis verkauti’ Jz, plg. *verkslūs* ‘greitai imantis verkti’ Žsl – LKŽ XVIII 759).

XVI–XVII a. priesaga *-ingas* (*-a*) būdavo dedama ir prie slaviškų būdvardžių, pvz.: *bagotingas* ‘turtingas’ BB 2 Kor 8,2 (dar K, plg. *bagotingai* ‘turtिंगai’ VlnEE 8₈, 30₁₇; BP II 138₂₅; K; BsP I 89, *bagótas* LKŽ I² 555), *biedningas* ‘vargingas’ BP II 179₂₄ (dar KB I 17, plg. *biedningai* C I 262; K; BsP I 71, *biednas* LKŽ I² 806), *godningas* ‘tinkamas’ C II 937 (plg. *gōdnas/gòdnas*, *godnūs* LKŽ III 475), *griešningas* BB 2 Mak 5,16; KIM¹ 35; C II 1164 (dar K, plg. *griēšnas* LKŽ III 594), *mylastyvingas* ‘pasižymintis meilumu’ Mž 453₁₅ (plg. *mylastyvingai* Mž 112₁₆, *mylastyvas* LKŽ VIII 185), *noprosningas* ‘neduodantis naudos’ MT 120a; MP 136 (plg. *noprōsnas* ‘t. p.’), *nuopertingas* ‘klastingas’ C I 753; II 882 (‘atkaklus, užsispyręs’ N; [K]; ‘smalsus, landus’ Krz 91, plg. *nuōpertas* ‘atkaklus, užsispyręs; klastingas, nelabas’ LKŽ VIII 946), *pagadningas* ‘naudingas’ Mž 577₃ (plg. *gādnas* ‘tinkamas, geras’ LKŽ III 12), *smūtningas* ‘liūdnas’ C II 591 (dar N; K II 343; NdŽ, plg. *smūtningai* C I 102; K II 343, *smūtnas* LKŽ XIII 232).

XVI–XVII a. raštuose randame priesagos *-ingas* (*-a*) būdvardžių, padarytų iš veiksmazodžių, pvz.: *deringas* ‘naudingas’ C II 158, 357 (dar B; K. Donel; R II 269; K; LC 1879,6; 1880,6, plg. *derėti*), *geidingas* ‘geidžiantis’ SP I 359₁₉₋₂₀ (dar N; LL 176), *griešingas* ‘nuodėmingas’ BP I 221₁₁ (dar Bt PvKol 12,11, plg. *griēšyti* R; K; J), *kentingas* ‘kantrus’ SD³ 34; SP I 61₃₁₋₃₂; SE 246₁₁ (plg. *kentėti*), *keršingas* ‘kerštingas’

² Būdvardis *troškūs* kai kuriuose vidurio interdialektu parašytuose XVII a. tekstuose turi reikšmę ‘geidžiamas, geidžiantis’, pvz.: *tuogi nufirāmina trofki firdis māna* PK 66₂₃₋₂₄; *Ir meyles trofkiay laukiu* KN 73₂₄.

SD³ 181 (dar K, plg. *keřšyti*), *kveřingas* ‘ramus, iřtikimas’ VlnE 41₁₄; BP II 504₁₇; **BB** Iz 32,11; 33,20; Teis 18,17 (: *kveřėti, -i, -ėjo* ‘būti ramiam, saugiam, ilsėtis’ BB Teis 18,10; 18,22; MT 252), *numaldingas* ‘galintis numaldyti’ SP II 127₂₃, *priėmin-gas* ‘priimtinus, malonus’ SD¹ 148; SE 174₂₁, 185₁₆₋₁₇ (dar Sut; N), *skaitingas* ‘mokantis, mėgstantis skaityti’ SD¹ 19 (dar Antr – LKŽ XII 673), *spakajingas* ‘ramus’ KN 72₁ (dar Pln, plg. *spakajingai* ‘ramiai’ Mž 104₁₁; ‘taikiai’ BB Zak 14,11, *spakājyti* ‘raminti’ LKŽ XIII 310), *veikingas* ‘veiklus’ SD³ 395 (dar Sut; N; [K]; KŽ; NdŽ; Vr); ‘veiksmingas’ WP 69.

XVI–XVII a. rařtuose pastebėta būdvardžių su *-ingas (-a)*, padarytų net iš dalyvių. Iš jų plačiausiai paplitęs vedinys *iřganytingas* ‘iřganytas’ Mž 5x; VlnE 4x; VlnEE 19₁₇; WP 100, 141; MT 45b, 203, 240a; C I 584, 709, 925, 1195; II 532, 533, 656, 664, 800, 815, 974, 1051, 1131; PK 197₄, 222₁₄; SE 3x (dar NT Mt 11,6; R II 324; K; Kel 1881,32; RD 203, plg. *neiřganytingas* C II 815, *iřganytingai* Mž 126_{6,13}; MT 24; C I 33; RD 209; LC 1878,22, *iřganintingas* ChNT Tit 2,11).

Iř būtojo laiko dalyvių padaryti ir vediniai *abejotingas* ‘abejotinas’ SE 17₁₁, 95₁₄, 207₁₅; KN 251₄ (dar Bt ApD 1,3, plg. *neabejotingai* SE 118₂₄₋₂₅, 131₁₅), *garbintingas* ‘garbintas, garbintinas, garbingas’ ChNT 4x; SE 239₂₄; KN 70₁₆, 93₁₅ (dar Bt Luk 13,17), *girtingas* ‘pagirtinas, garbingas’ C II 343 (dar N), *irtingas* ‘tinkamas laivams plaukioti’ SD³ 359 (dar N; [K]), *neiřkalbėtingas* ‘neapsakomas’ Mž 116₆, 124₁₂, *parduotingas* ‘parduodamas, parduotinas’ Ch 3 Moz 25,14, *řlovintingas* ‘garbingas, garsus, puikus’ Mž 84₁, 546₃; ChNT 3x; PK 137₇₋₉; MP 198; KN 9 (dar Bt PvE 5,27; Bru; KŽ, plg. *řlovintingai* KN 159), *viliotingas* ‘apgaulingas’ Ch 1 Moz 34,1; 2 Moz 8,29 (plg. *viliotlingai* Ch 1 Moz 34,13), plg. dar *dėtingas* ‘dėslus’ Kř (LKŽ II² 428), *želtingas* ‘prižėlęs’ P (LKŽ XX 289).

Būdvardis *galintingas* ‘stiprus, galingas’ ChNT 11x; Ch 1 Moz 18,18; 2 Moz 1,17; 5 Moz 10,17; MP III 35 (plg. *galintingai* ChNT 4x; Bt ApD 19,20) padarytas iš veikiamosios rūšies dalyvio *gālintis* (plg. *galiñčius* ‘galiūnas’), o *žymintingas* ‘žymus, reikšmingas’ KN 204; NdŽ (plg. *žymintingai* KN 4) – iš *žymintis*.

Tokia platesnė negu dabartinėje lietuvių kalboje būdvardžių su **-ingo-* daryba turi gilias istorines šaknis. Antai latvių kalboje šio tipo vediniai vyrauja tarp visų išvestinių būdvardžių. Čia, kaip ir lietuvių kalboje, jie dažniausiai daromi iš daiktavardžių (plg. lte. *žolīngas* ir la. *zālīgs*), bet pastebėta nemaža šio tipo vedinių, padarytų iš būdvardžių (pvz.: *slimīgs* ‘ligotas’, *veselīgs* ‘sveikas’), veiksmažodžių (pvz.: *strādīgs* ‘darbštus’)³, o kai kuriuose rařtuose – net iš dalyvių (pvz.: *mirstīgs* : *mirstams*, *pieņemīgs* : *pieņemams*)⁴. Prūsų kalbos tekstuose tarp būdvardžių su **-ingo-* vyrauja vediniai, pa-

³ J. Endzelynas, Baltų kalbų garsai ir formos, Vilnius, 1957, 92–93; J. Endzeliņs, Latviešu valodas gramatika (toliau – LVG), Rīga, 1951, 369tt.; Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika, I, Rīga, 1959, 271–287; A. Blinkena, – Colloquium Pruthenicum primum, Warszawa, 1992, 124tt.

⁴ A. Blinkena, – Valodas aktualitātes – 1983, Rīga, 1984, 96tt.

daryti iš veiksmažodžių, pvz.: *auschaudiwingin* 'pàtikimà' (trewe) III 53₁₄₋₁₅ : *auschaiditwei* 'pasitikėti' (vertrawen) III 27₁₁⁵.

Priesaga **-ingo-* veikiausiai atsirado prie priesagos **-ino-*, su kuria baltų kalbose nuo seno buvo daromi būdvardžiai tiek iš vardažodžių, tiek iš veiksmažodžių (žr. Blt XXXVI (2) 240tt.), prisijungus determinatyvui **-g-*⁶. Kai kurie vediniai su *-ingas (-a)* yra sinonimiški būdvardžiams su *-inas (-a)*, plg. *būtingas* 'esminis, tikras, būtinis' SD³ 90 (: *būtis/būtis*), *kruvingas* 'kruvinas' KN 254₁₄ (plg. *kruvingai* 'kruvinai' PK 160₈), *purvingas* 'purvinas, nešvarus' SD³ 18; SP I 36₁₈; N; I; 'šlapias, pažliugęs' Rp; P; S. Daukanto *dulkingas* 'dulkinas' (G. S u b a č i u s, – Lietuvių atgimimo istorijos studijos, IV, 186), *voratinklingas* 'aplipęs voratinkliais' (LKŽ XIX 954), taip pat minėtus vedinius su pabaiga *-tingas (-a)* ir būdvardžius su *-tinas (-a)* (apie pastaruosius žr. Blt XXXVI (2) 239t.).

Senuosiuose raštuose galima rasti priesagos *-ingas (-a)* vedinių, savo reikšme visai artimų ir būdvardžiams su naujesne priesaga *-inis (-ė)* (irgi kilusia iš **-ino-*), pvz.: *akmeningas* 'akmeninis' DP 68₇, *viduringas* 'vidinis, dvasinis' SP II 92₃₁.

Kita vertus, priesagos *-inis (-ė)* vediniai XVI–XVII a. dar buvo sinonimiški būdvardžiams su *-iškas (-a)*, tada turėjusiems posesyvinę reikšmę, plg. pavyzdį iš Jono Jaknavičiaus 1647 m. Evangelijų: *tewas iufu dungifš kas (aba dunginis) peni iuos* 113₁₃₋₁₆ (žr. dar Archivum Lithuanicum IV 162). Tai irgi gali būti senas reiškiny, plg. pr. *dengenenskans* (himlischen) III 131₂₂ ir *dengenennis* (himlische) III 49₂₀⁷, taip pat s. bažn. sl. *nebesьskъ* ir *nebesьnъ*⁸.

Latvių ir prūsų kalbose vyko priesagų **-ingo-* ir **-isko-* konkurencija. Tai rodo sudvigubintos priesagos: la. *-iškšgs* (pvz.: *tēviškšgs* 'tėviškas', žr. J. E n d z e l ī n s LVG 367t.), pr. *-ingisk-*, plg. *niteisīngiskan* 'negarbinga' (vnehrliche) III 87₄ ir *niteisīwingins* 'negarbingais' (vñzūchtigen) III 69₁₃₋₁₄, *teisīngi* 'pagarbiai' (trew) III 31₆, *en ...teisiskan* 'garbingume' (Erbarkeyt) III 91₁₈ (J. E n d z e l ī n s SV 50; W. R. S c h m a l s t i e g OPG 96t.).

Lietuvių kalboje priesagos *-iškas (-a)* ir *-ingas (-a)* yra kiek atokiau viena nuo kitos. Tačiau ir čia pastebėta priesagos *-ingas (-a)* vedinių, sinonimiškų būdvardžiams su *-iškas (-a)*, pvz.: *dievingas* 'dieviškas' SD³ 232; K; J, *draugingas* 'draugiškas' SD³

⁵ Plg. J. E n d z e l ī n s, Senprūšu valoda (toliau – SV), Rīga, 1943, 50–51; W. R. S c h m a l s t i e g, An Old Prussian Grammar (toliau – OPG), University Park-London, 1974, 90t.; A. K a u k i e n ė, – Vakarų baltų kalbų ir kultūrų relikvai. Mokslinės konferencijos medžiaga, Klaipėda, 1994, 9–10.

⁶ S. A m b r a z a s, Daiktavardžių darybos raida, II, Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai, Vilnius, 2000, 148tt. Determinatyvas **-g-*, matyt, suteikė būdvardžiams su **-ino-* didesnę ypatingumą laipsnį. Tai galėjo nulemti didžiulį priesagos **-ingo-* produktyvumą baltų kalbose. Čia reikia turėti omenyje, kad iš determinatyvo **-g-/-g'* kilo nemaža priesagų, susijusių su deminutyvais (žr. ten pat, 97tt.).

⁷ Plg. V. M a ž i u l i s, Prūsų kalbos etimologijos žodynas, I, Vilnius, 1988, 196.

⁸ A. V a i l l a n t, Grammaire comparée des langues slaves, IV, Paris, 1974, 449.

445; N; [K] (vartojamas ir vėlesniuose raštuose, žr. LKŽ II² 657), *dvaringas* ‘būdingas dvarui, dvariškas’ SD¹ 28, *dvasingas* ‘dvasiškas; dvasininkų luomo’ DP 17x; SP 17x; SD¹ 27; SD³ 55, *kareivingas* ‘kariškas’ SD¹ 21; SD³ 554; Ch Joz 8,3; K, *kryžingas* ‘kryžiškas’ SD³ 137; N; [K], *kūningas* ‘kūno, kūniškas’ DP 6x, *vasaringas* ‘vasarai būdingas, vasariškas’ Lex 80; D. Pošk; N; KŽ; Krk (plg. *vasaringai* SD³ 152; D. Pošk; N; KŽ); ‘per vasarą įmitęs’ J (LKŽ XVIII 370), *vyringas* ‘stiprus, ištvermingas, vyriškas’ D. Pošk; S. Dauk; I; N; [K]; Jms (plg. *vyringai* SD³ 168; Sut; I; D. Pošk; S. Dauk – LKŽ XIX 535), *žmoningas* ‘žmoniškas’ M. Valanč; J; NdŽ (LKŽ XX 919); S. Daukanto *bobingas* ‘bobiškas’, *pupingas* ‘pupos formos’ (G. Subačius, – Lietuvių atgimimo istorijos studijos, IV, 187t.), *vergingas* ‘vergiškas’ (‘kaip baudžiauninko’ A 1883, 8; 1884, 36; ‘labai sunkus’ Ggr – LKŽ XVIII 748).

Taigi lietuvių raštijos pradžioje vardažodiniai būdvardžiai su priesagomis *-ingas* (*-a*), *-inas* (*-a*), *-inis* (*-ė*) ir *-iškas* (*-a*), matyt, dar priklausė vienai darybos kategorijai, kurią būtų galima pavadinti būdingųjų (atributinių) ypatybių būdvardžiais, plg. panašias daiktavardžių darybos kategorijas – ypatybių ir ypatybės turėtojų pavadinimus. Kita vertus, iš veiksmažodžių ar dalyvių padarytus vedinius su *-ingas* (*-a*), taip pat su *-inas* (*-a*), *-inas* (*-a*) ir visus kitus veiksmažodinius būdvardžius siūlyčiau priskirti kitai darybos kategorijai – veiksmo ir rezultato ypatybių būdvardžiams, plg. panašias daiktavardžių darybos kategorijas – veikėjų, veiksmų ir rezultatų pavadinimus. Apskritai tiriant vardažodžių darybos istoriją, labai svarbu, kad daiktavardžių ir būdvardžių darybos kategorijos būtų išskirtos laikantis tų pačių principų, nes šių dviejų kalbos dalių darybos afiksai yra panašios kilmės.

HISTORICAL RELATIONS OF ADJECTIVES WITH THE SUFFIXES *-ingas* (*-a*), *-inis* (*-ė*) AND *-iškas* (*-a*)

Summary

Derivatives in *-ingas* (*-a*) (< **-ino-* + **-g-*) were much more productive in Old Lithuanian than in Modern Lithuanian. In the 16th–17th centuries they were widely formed not only from substantives but also from adjectives (cf. *dosningas* MP 96; KLG 63; C I 708 : *dosnūs* ‘generous, liberal’), verbs (cf. *gėdingas* ‘desirous’ SP I 359¹⁹⁻²⁰ : *geĩsti* ‘desire’) and sometimes from participles, cf. *išganytingas* ‘salutary’ (widely used in Old Lithuanian texts) : *išganýtas* ‘saved’. The same derivational features are characteristic of adjectives in **-ingo-* in Latvian, partly in Old Prussian and of corresponding derivatives with the suffix **-ino-* in the Baltic languages.

Some Old Lithuanian adjectives in *-ingas* (*-a*) had the same meaning as their equivalents with the suffixes *-inas* (cf. *kruvingas* KN 251₁₄ and *krùvinas* ‘bloody’), *-inis* (cf. *akmeningas* DP 68₇ and *akmenĩnis* ‘of stones’), *-iškas* (*dievingas* SD³ 232 and *diėviškas* ‘divine’). Adjectives in *-iškas* (*-a*) were also

semantically very close to derivatives in *-inis* (*-ė*) in the texts of the 16th–17th centuries, cf. example from „Ewangelie Polskie y Litewskie“ (1647) by J. Jaknavičius: *tewas iufu dungifskas (aba dunginis) peni iuos* 113_{13–16}.

So in Old Lithuanian denominative derivatives in *-ingas* (*-a*), *-inas* (*-a*), *-inis* (*-ė*) and *-iškas* (*-a*) belonged to the same derivational category of attributive adjectives. On the other hand, deverbal derivatives in *-ingas* (*-a*), *-inas* (*-a*), *-tinas* (*-a*) and other deverbal adjectives can be ascribed to another derivational category – adjectives denoting actions and their results.